

Weöres Sándor nyelvköltéséről *odda és jaman* között

1. Weöres Sándor lírai életművében számos helyen található a költő által alkotott szavakat, illetőleg ezekkel alkotott szövegműveket. A költő nyilatkozataiban meg-megemlítette, hogy milyen elemekből dolgozott, ennek ellenére e szavakat valamely adott nyelvre visszavezetni meglehetősen nehéz.

2. Némelyik kitalált szava többször előfordul műveiben.

2.1. A Bolond Istók című elbeszélő költeményben ezt mondja a főhős: „Ott láttam *Ukkon* isten hármias párkányzatú nagy templomát, az ökörnyalon lengedező *Ange-Patej* úrnő kék szentélyét, a tehenek tőgyét megáldó négy kisasszony cifra faragású tornyát, a fejedelem tölgyfából ácsolt palotáját, a pásztorok és a halászkok kunyhóit; benn jártam már a város közepén. *Ukkonvárnak* hívták ezt a szép várost, nekünk[,] magyaroknak legelső[,] távoli székhelyünket” (Weöres 2013a. 1: 346). A magyarság régi idejébe vivő – szatirikus hatású – mitikus történéshez az „Ukkon isten” képzettársítása érthető a karél és finn mitológiából; a Kalevalában is szerepel a mennydörgés, a villám, a felhők istene: Ukko. Az *Ange-Pataj* név viszont aligha tartozhat ehhez az asszociációs körhöz. A Hangcsoportok (Weöres 2009. 1: 415) Puha, forró hangok [1.] alcímű része ezzel kezdődik:

Ange amban ulanojje
balanga janegol
mo hítula e mante
u kuaháj imanan.
Jekale munni temme
a jajja mimenó
golopandu ameníja
u kuaháj imanan.

Az „*Ange amban ulanojje*” sor *amban* szava másutt, mondhatni, toldalék nélkül szerepel (A Patakmonda csirája; Weöres 2013b: 315); ugyanitt a *mene* kapcsán a *mene tekel ufarszin* ’megszámáltatott, megmértetett, felosztatott’ egyik elemére asszociálhat az olvasó, ám ez az ószövevségi kapcsolat, illetőleg a szó (írásképi) hasonlósága bizonyosan véletlen (vö. Bibl. 1976, Dániel 5).

jalean mojun kiszujatté alava – huvoo meü
tainki – kangadleu tonde vo naíkeli humme –
aszo deni peü vo má – huvdeü haunha kil gela
undadé – usszu vea johajo ikü – tebba ankeví
lemmü tiu rom íva – holujaju veü vé pí
inkomi talta umu anguvu heba ega – ví jo
veo ambo *amba* tí – antagura hobola onna

tendi igua – szinnobu jange javé – híkom
 heü toagvan beü bítomu ibe – on vom timi lileba
 liü gí – hautanto hio hilli lü *mene* alenne – hau tanti
 hoi boü ní geleí

A képzelt város című versben (Weöres 2013a. 1: 472–474) „zene és ének hőmpölyög, mint a tenger” egy templomból:

Juhoa huluma jeniva
 emora homeja *kullo*
 tepale meluva...
 Jeniva homeja *juhoa*
kullo tepale...

Ezekről a szavakról BATA (1979: 136–138) úgy gondolja, hogy a „magyar nyelv azon állapotára utalnak, amikor még a szóvégi hangzók nem koptak le, s a magánhangzórendszer is mintha egy fokkal zártabb volna”. A magánhangzók kapcsán azonban megjegyzendő, hogy csupán három szóban van meg az alapnyelvi örökségű hangrend (*Johua*, *huluma*, *kullo*), a többi szó vegyes hangrendű, a szóvégi hangzókat törölve is – a magyarban e rövid magánhangzók eltűnése a 13. század elejéig tartó, több tényezőtől függő folyamat –, csupán egy a kivétel: *jeniv(a)*. Méltóbb a figyelemre az, hogy szó eleji mássalhangzó-torlódás nincsen a költő szövegében. Ez sem valami korábbi magyar nyelvi állapotot jelez, hanem a mássalhangzó–magánhangzó mennyiség kiegyenlítetttsége a szöveg zenei hatását növeli. BATA „nomenverbális” grammatikai szerkezetet (talán nominális stílusú szöveget?) tételez föl, továbbá varázsszövegre emlékeztető szerkezetet. A versben említett „kisebb-nagyobb csatornák, a *Jenu*-k és *Jado*-k” alapján pedig a *jeniva* szónak valamilyen vízzel kapcsolatos jelentést gondol; a *juhoa* és a *jeniva* szavaknak a szövegműben lévő szerkezeti helyéből átváltozásra, varázsszövegre következett.

Az *amba* szóalakot mintha egyszerejtés alakította volna (*amba*, *amba* >) *ambamba* alakra, mely egyike a költő elképzelt állatneveinek (Bestiárium; Weöres 2009. 3: 217), ám ez nyilván a mai olvasó feltételezése:

A krgak.
 A graoo.
 A murrago.
 A kurgurut.
 A bembemtiti.
 A golermull.
 Az ologanli (vagy koleramadár).
 A brbah.
 A tüti (vagy kerti tigris).
 Az oao.
 A trkkalakala.
 Az *ambamba*.

A Dzsenbimbi (vagy csíkos embryo).
 A mboh (vagy bőrszóró).
 A tiptik (folytasd).

Ebben a középkori didaktikus műfajra visszamenő állapotbemutatásban a nevek a szó eleji, a magyartól elütő mássalhangzó-kapcsolatokkal azonnal idegen hatást keltenek: *kr-*, *gr-*, *brb-*; *trkk-*, *mb-*, *dzs-*, jöllehet csupán a *brb-*, a *trkk-* és az *mb-* kapcsolatokkal kezdődő szavaink nincsenek. A bestiák neve a szó eleji hangkapcsolatokon kívül a többi is idegen (mondhatni: egzotikus) képzeteket keltő. Az állatnevek humort keltő átírásában Karinthy Frigyes is jeleskedett, száz szójátékot írt újévre 1933-ban, ezek között ekképpen van tigris: „74. Vagyonát vesztett *tigris* = *fatigris* [német *fatig* 'fáradt, kimerült'] + *tigris*” (Karinthy 1984: 26). Karinthy szemantikai átértelmezéseket, Weöres egzotikus hangzásképeket készít, amelyekhez néhányszor ad jelentést („kerti tigris”), de az sem igazítja el biztosan az olvasót („bőrszóró”). (Ezekhez vö. FORGÁCS 2005: 130–132.)

Néhány egyezés található a Barbár dal (Képzelt eredeti és képzelt fordítás) című vers (Weöres 2009. 1: 437) szavai és a többi képzelt nyelv között.

Dzsá gulbe rár kicsere
 áj ni musztasz emo
 áj ni manküvantasz emo
 adde ni maruva bato! jaman!

Szél völgye farkas fészke
 mért nem őriztél engem
 mért nem segítettél engem
 most nem nyomna kő! ajaj!

Ole dzsuro nanni he
 ole csilambo ábábi he
 ole buglo iningi he
 lünlel dájí he! jaman!

Könnyemmel mosdattalak
 hajammal törölgettelek
 véremmel itattalak
 mindig szerettelek! ajaj!

Vá pudd shukomo ikede
 vá jimla gulmo buglavi ele
 vá leli gulmo ni dede
 vá odda dzsárumo he! jaman!

Földed tüskét teremjen
 tehened véres tejet adjon
 asszonyod fiat ne adjon
 édesapád eltemessen! ajaj!

A *vá* a magyar szöveg alapján morfémaként viselkedik: egyes szám 2. személyű birtokos személyrag: *vá pudd* 'földed', *vá leli* 'asszonyod', *vá odda* 'édesapád'. Hasonló megoldás látható az „ole csilambo ábábi he | ole buglo iningi he” részben is, itt az egyes szám 1. személyű birtokot jelöli az *ole*.

A *vá* szó másutt is megvan. A Sorsangyalok vázlata című vers jegyzeteként ezt írja a költő: „Akár az »Eidolon«, e vázlat is ebből a négy értelmetlen sorból keletkezett: *naur glainre iki* | *vobe gollu vá* | *tian plitei keumu tié* | *hom vonnon mi* – oly módon, hogy megpróbáltam a négy sor értelmét, hangzásuk nyomán, megsejteni” (Weöres 2013b: 314); – az Eidolon majd Az áramlás szobra címen jelenik meg kötetben. A vers megírásáról Fülöp Lajosnak részletesen ír egyik levelében (Weöres 1998. 1: 449–466). A négy sor {magyar nyelv} : {képzelt nyelv} viszonyban van az Arany kés forog (Weöres 2009. 1: 404) című versben:

arany kés forog a telt szívben és fönn arany kés forog	aur glainre iki vobe gollu vá aur glainre iki
fény pattog éles szilánk arany kés forog a telt szívben és fönn	tian plitei keumu tié aur glainre iki vobe gollu vá
se határ se út fény pattog a telt szívben éles szilánk	hom vonnon mí tian plitei vobe gollu keumu tié
arany kés forog a telt szívben és fönn fény pattog éles szilánk se határ se út	aur glainre iki vobe gollu vá tian plitei keumu tié hom vonnon mí

A *vobe gollu vá* sorhoz *a telt szívben és fönn* megfeleltetést adja a költő; a *vobe gollu* magyarra fordított sora: *a telt szívben*. A *vá* tehát ’fönn’ jelentésűnek tartható, a *vobe* a ’(a) telt’ jelentésűnek – ha az elképzelt nyelvben is a jelző a jelzett szó előtt áll –, a *gollu* a ’szív’ jelentésű főnévnek felel meg (és így szinte mind-egyik magyar szó helyettesíthető). Az e versbeli *vá* tehát nem azonos jelentésű a weöresi költői nyelvből már ismereteseikkel. (Az effajta nyelvezetű Weöres-versek keletkezéstörténetéhez l. KENYERES 1983: 104–108.)

Ugyancsak megtalálható a *vá* a színjátékok címtelen betétversei között (Weöres 2013b: 60). A holdbeli csónakos (Weöres 1970a. 1: 457) szereplője, a „Lapátos hindu” ugrál és énekel, mert híradásáért száz aranyat kapott:

Erdő járnai, gally szennai
soha többet nem mennai,
mától kezdve ur lennai,
mint a kutya pihennai.
Om vá! om vá! nidhájó vá! om vá!

Ez a *vá* a nyugat-dunántúli nyelvjárást felidéző rész elemeitől – *ur* ’úr’, *szennai* ’szedni’, *lennai* ’lenni’, *pihennai* ’pihenni’ – élesen különbözve szanszkrit imaformula része, amely rendkívül szent, ugyanakkor értelmetlen szóhalmaz (l. SCHMIDT 1923: 51). Egyetemi hallgatóim ezt a sort ugató-vonyító kutya hangjának vélték. Van példa Weöres lírájában állathangutánzásra is. Nem valamely szokásos hangutánzó szót használja, hanem maga alkot ilyet a Tandori Dezsőnek című vers végén: „és a föl nem tett | kérdésre felelet: sose mindegy | ha mindegy [...] vagy a madarak nyelvén: *máti mike tái | mata púi pui*” (Weöres 2009. 1: 315). Az ornitológusok leleményesen írják le a madárhangokat, az énekesmadár-al-

katúak hangjaira példának efféléket találunk: *ti-u, csi-tiri, lu-lu-lu; csrri, kiir; pszip; pszüb-pszüb, trüi, szr; szrik, hjui, tiri-tiri-tir-ter-ter*; stb. (Peterson 1972: 160–184), Weöreséhez hasonló hangsor eddigelé nem akadt. A Weöres-versekben persze nem okvetlen kell valóságos madár (állat) hangjára gondolni, ámbar a Kígyó című versében (Weöres 2013b: 65) (mondhatni) valóságos az állathang – „*szí-szú, szí-szú, | ha nyakukat átharapnám, ha vérüket szívogatnám*” –, másutt (zenei) hangulatteremtésre növénynevekkel kapcsolatban is használ hangfestést: „*Ibolya, ibolya, plem, plem, | szerelem hasogat engem, | elhervad a zsibavirág, | engem meg a nyavalya rág, | plem, plem, plem – plimm!*” (A holdbeli csónakos c. színjáték címtelen betétverse, Weöres 2013b: 63). A *plem* szó egyébként Karinthy Frigyes nyelvében is megvan, egyik karcolata elején és végén két sakkozó így beszélget: „*Plem, plem. [Bek.] – Plem, plem? Hogy mondta: plem, plem? [Bek.] – Voltam bátor*” (Karinthy 1956: 313). A sakkozók beszélgetésében a *plem* volta-képpen fatikus szerepű (JAKOBSON 1969: 223), azonban jelentése miatt humoros, groteszk; a korabeli kötetlen társalgási nyelv használta a német *plemplem* ’bolond, ütődött’ szót, amelynek *plömplöm* alakváltozata ma is él (l. ÉrtSz., TESz., ÉKsz.²); a szót magyarázat nélkül töltelékszónak tartja LADÁNYI (1961: 300). A weöresi fölhasználás ráértésnek is tartható, hasonlóképp a Karinthyé is: előbbinél a szerelem köti le a személyiséget, utóbbinál a sakkozás, olyannyira, hogy a külső szemlélő ütődöttnek vél(het)i a beszélőket.

Az értelmetlen sorokról szóló Weöres lírai nyelve némely vonásában a neoavantgarde lettrista irányzatának nézeteivel rokon; a lettrizmus a zeneiség fontosságának igénye mellett az értelmetlen szövegek alkotását művelte. Ez a költői irányzat 1947-ben indult a francia Isidore Isou kiáltványával, viszont A Patakmonda csírája 1941-ben, a Barbár dal 1944-ben, a sírvers 1945-ben, a Képzelt város 1947-ben készült, illetőleg látott napvilágot. Évtizedek múlva írja Weöres a 18. századi Amade Lászlóról: „*eljut az értelmetlen dalolásig, a semmilyen-nyelvű modern lettrizmusig, a vakszövegig: »Dini dini Mimi, | Rimini, | Terci ferce en-ó-nó | Glágla glúglú palenó, | No koleno«* (WEÖRES 1977: 296). Weöres hasonló hanghatású szövegrésze: „*Azért hogy én eszem-iszom, dindini dinele, | árnyékom is jól él bizony, din don dunele*” (Magyar etüdök, 21; Weöres 2013b: 513). A költői nyelv efféle jelenségeire már egyetemi doktori értekezésében is utalt: „*a versekbe a néha jelentéstelen hangcsoportok is kerülnek, hangutánzás vagy hangulatkeltés céljából; pl. Goethe »Zigeunerlied«-jében: »Wille wau-wau-wau! Wille wo-wo-wo! Wito-hu!«* Ilyenkor a vers átmenetileg nem a »fogalom művészetek«, hanem teljesen auditív, mint a zene” (WEÖRES 1970b. 1: 211). Nyilvánvaló: Weöres saját gyakorlatában a már említett Hangcsoportok további darabjai is effélék:

Gyors, gyöngyöző, vidám hangok [2.]

Vikulili hejriri szigagga
mukofoki kupukájlili vikufuja
kej rubu lofu-lofu
rudozori klitpipa kejрила.

Áradó, sugárzó hangok [3.]

Khúnái áfháiszthái mengoh
 álkén ovai láí!
 mánéshgoli ken unnuloj mopi
 aljoj ken oszándeszthái!

A költő a „jelentéstelen hangcsoportok”-nak mondott elemekből épített egyik verséhez ([Galumbe tinaibe vai], Weöres 2013b: 521) megadja a szószedetet:

Galumbe tinaibe vai
 hollu ingide mivo ande
 kal anen gelau nihuju voe
 pelu hau timme innina
 tobun aun ejiva iha pelle
 gu anguva talalla nenu ean

galumbe:	gyenge, puha, langy
tinaibe:	fehér, viasz, fátyol
vai:	forró, piros, sírás
hollu:	tompa, komoly, redős
ingide:	fürge, mozgékony, víg
mivo:	tartalom, korsó, szomj
ande:	változó, cserélő, napszak
kal:	egyenes, fa, kemény
anen:	rokon, kapocs, öltöny
gelau:	fül, tekervény, út
nihuju:	táncos, mozgó, női
voe:	csalódott, elvetélt, határozatlan
pelu:	pehely, szörzet, takaró
hau:	visszhangzó, mély, öblös
timme:	csúcsos, fű, zár
innina:	utódnő, papnő, eladó lány
tobun:	zárt, keskeny, egész
aun:	egy, benne, bukott
ejiva:	kürt, fuvola, dob
iha:	kiáltás, lepel, láng
pelle:	ujj, mozgó, állati
gu:	cső, tartam, idő
anguva:	város, erőd, zár
talalla:	lépkedni, menni, menő
nenu:	[Nincs jelentés – B. L.]
ean:	belső, végső, dísz

Ezt a szöszedetet összevetve a korábbi weöresi szóanyaggal, nem találhatni egyezéseket. Afféle régi magyar jelleg sincsen, aminőt BATA vélt látni A képzelt város anyagában, a stílus itt valóban nominális jellegű. A szavak többsége vegyes hangrendű, egyikben-másikban a magyarban szókatlan hangkapcsolatokkal: *hau*, *aun*, *ean*. A magán- és mássalhangzók számában alig van különbség, mássalhangzó-torlódás ezekben sincs. A jelentésekhez kapcsolt szóanyag részletes hangstilisztikai vizsgálata a költői nyelv hangtanában szokásos lehetőségek szempontjából nehezen hozhatna eredményt (FÓNAGY 1989²: 7–88).

2.2. Bizonytalán saját alkotású „értelmetlen”, viszont hangfestő szavak vannak a költő saját magáról szóló „ócska” sírversében is: „facér lépted vígan kocogott a sikátor | macskafejes kövein: *gilkili-gilkili-gunn*”. (Ócska sírversek – [Itt nyugszik W. S.]; Weöres 2009. 2: 389. E vers változatait az 1945. évből l. Weöres 2013b: 308–309.) Ezek sem lelhetők föl másutt lírájában. A *gilkili-gilkili-gunn* hangutánzó hapax legomenon: a lépések hangja a kövezeten, amelynek a *g* : *k* zöngés-zöngétlen felpattanó zárhangok és a legvilágosabb magánhangzó, az *i* ismétlődései adják tonalitását a legsötétebb magánhangzónak, az *u*-nak (zenei) zárlatával, amely a zöngés *g* hangsorozatot az ismétlődő, a szelíd tartalmaknál gyakrabban észlelhető *l*-ek és a hosszú nazális *nn* kellemesebbé old (vö. FÓNAGY 1989²: 34–37). A költő a főszöveg-nél magasabb hangfekvésben mondja a teljes szerkezetet (1975-ből való hangfelvételemen), így is érvényesül a *gunn* szóval is jelzett lépések eltérő hangszíne.

A világos és a sötét magánhangzók ellentétének hatását más hangfestő alakulatokban is kihasználja a költő összefüggésben a tartalmas szavak hasonló csoportjával, illetőleg a „csend hangja”-nak mint hiányzó ingernek érzékeltetésével: „*tillilli | tillilli | tillilli | itt nyíl ki | itt nyíl ki [...] || ... tallallalla | tallallalla | tallallalla | csönd hangja*” (A holdbeli csónakos; Weöres 2013b: 64); hasonló fölépítésű a már szóba jött *Szi-szú, szi-szú* is.

A sírvers befejezésében réjaszerű szövegmondat van: „Frászkarikán szánkáz kutya farka varangyos a banda | *hij csóré héláh!* Béke legyen porodon!”. Ebben a *csóré* cigány eredetű, a romani *čorro* ’szegény; árva’ melléknév többes számú alakja (*čorre*), főnévként lehet vocativusi alak is (vö. *csóré*: TESz.; *csoró*: EWUng). Weöres számos népnyelvi réját használ a magyar népköltészeti, népi hangulat és nyelvi környezet földidézésére; csupán egy példa: „Holnap elsül a hat-ökör, | elsüti majd a Dömötör, | *ihajja, csuhajja!*” (Csalóka Péter színjáték című telen betétverse; Weöres 2013b: 71). Az ÚMTsz. a *hij* mondatszót ökör, marha, ló terelésére, hajtására használatosnak tudja (*hij*² a.). – A *csóré* mint melléknév ’meztelen, pöre, cigány(os)’ stb., főnévként ’meztelen személy, cigány’ (l. ÉrtSz., NSzt.) jelentésekben van meg; az ÚMTsz. is sok jelentést, sokféle használatot jegyez (’csupasz, sovány, bolondos, hirtelen beszédű’, ’cigányfiú, bolondos, féleszű suhanc, csavargó, hübelebalázs’), többek között *csouróu* ’sovány disznó’ jelentést is, amely szinte illik a *hij* ~ *hij* indulatszóhoz a weöresi szöveg helyen. A fiatal Weöres egyébként „ahogy tudott, segített apja gazdaságában, borjút, tehenet, disznót őrzött, szőlőt fattyazott” (KENYERES 1985: 24). A költő egyik versében utal is erre: „Kis falun élek, disznóinknak a korpát tejjel magam keverem” (Levél Füst Milánnak; Weöres 2013. 1: 111); kézenfekvő: ismerte az állatterelgető szavakat. Az *i*-s szavak cigányos beszédmód érzékeltetésének része: „Reselt *figét* ezseknek,

nem muzsikát [...], szúrják le *elíbb* a *hegedí* árát!” (Mikszáth 1960. 1: 231; vö. SZATHMÁRI 1958: 21). Mindez nem támasztja alá azt a cigányos akcentust, amelyről a költő a Barbár dal kapcsán beszélt (l. alább), ez az akcentus még a Cigány című verse szövegében is alig fedezhető föl: „Éc | péc | kapuléc, | *Csimpilimpi* hova mész?” (Weöres 2009. 2: 209). Az MNSzt. egyetlen előfordulását adatolja a *csimpilimpi* szónak a diáknyelvből (HOFFMANN 1996); vö. ÚMTsz. *csimpiszli* ’pajkos <gyerek>’. Minthogy a *banda* ’cigányzenészek csoportja’ szónak társulási valenciája van a *csóré* ’cigány’ jelentéssel, ezzel együtt bizonyos „cigányos akcentus” észlelhető. A frászkarika Európa-szerte ismeretes gyógyító, sült tésztából készített kerek perec, amelyen átbújtatták a beteg kisgyermeket, mágikus eszköz, nem cigányos jellegű (ERDŐDI 1954). A *frászkarika* szót durva stílushatásúnak minősíti az ÉrtSz., az ÉKsz.² „bizalmas” megjegyzést is ad.

A *héláh* (héber *הֶלֶאֱח*) a Bibliában személynév: „Ashúrnak pedig, a Tékoa atyjának volt két felesége, *Heléa* és Naára” (KárBibl. [1590] 1 Krón. 4, 5). Ugyanígy megvan a szó a héber szöveg ennek megfelelő részében: „Gedeon pedig elméne, és elkészíte egy kecskegödölyét és egy efa lisztből kovásztalan pogácsákat, és betevé a húst egy kosárba, és a hús levét fazékba, és kivivé hozzá a *cserfa* alá” (KárBibl. [1590] Bír. 6, 19) ezt a *cserfá*-t (*סֶרְפָּא*) *terebint(fá)*-nak is szokták fordítani. A *héláh* egyébiránt ’rozsdá’ jelentésű. A név alakja az újabb magyar fordításokban *Helah* (Bibl. 1976), *Helá* (Bibl. 1975); az átírás változatos másutt is: Vulg. *Halaa*; angol fordításban: „And Ashur the father of Tekoa had two wives, *Helah* and Naarah” (The Holy Bible), németben: „Aschhur aber, der Vater Tekoas, hatte zwei Frauen: *Hela* und Naara” (Lutherbibel 1984).

Kis valószínűséggel szóba jöhet a *héláh* magyarázatára olvasati hiba is, ami az etimológiák végső és (leg)gyengébb megalapozású fajtája. Esetleg a fr. *hélas* ’sajnos; jaj’ szó a kiindulás. Ezt Arany János is használta az Elveszett alkotmányban: „[Hamarfy] Fagylaltat csemegéze, zuhanyt vön: *hélas!* hiában! | Gyomra motóláit megakasztani nem vala képes” (AranySz. *hélas*). A szövegrész könnyen megmaradhatott Weöres emlékezetében, hiszen maga is kedvelte az efféle groteszket, esetleg szándékosan alakította ki a *hélá*-t, amelynek jelentése illik a szövegegészhez. A fiatal Weöres mestere, Füst Milán a fr. *néant* szót több helyütt is *nean*-nak írta, fejtörést okozva kiadóinak, jöllehet tanult franciát (l. BÜKY 2008).

A vers szóban forgó részét SZEPEs (1995: 151) „durva káromkodás”-nak tartja, amely „maga még nem is olyan alpári – mert hiszen szellemes”. Sajnos arról nem tesz megjegyzést, hogy melyik szavak jelentése(i) miatt van itt szellemes káromlás.

A *hij csóré héláh* kitétele mindenesetre ellenpontja a verskezdetnek: „*Mánti-katéni katá*... Már arcod esőben elolvad, | hús földben kisimúl csöngéi boglya-hajad” (Weöres 2009. 2: 389). Megjegyzendő, hogy a kiadás idézett helyén a *katá* tévesen *kátá*, a *hij* pedig *hij*; vers első kötetbeli és későbbi kiadása (Weöres 1968: 149, 1970. 2: 584) tanúsítják a disztichonban írott vers helyes szövegét:

– UU | – UU | – || – | – UU | – UU | – – :

mán ti ka té ni ka tá már ar cod e ső ben el ol vad :

— — | — UU | — || — UU | — UU | — †

hűs föld ben ki s múl csön ge i bog lya ha jad †

A *mántikaténi katá* mint sírvers(kezdet) antik thrénoszmintákat, ókori gyászdalokat követ (verselésben is). *Mántikaténi* szó nincs a klasszikus görögben; van azonban *μαντικά* (*mantika*) ’jóslással kapcsolatos, jós-’ melléknév (neutrumi alak), illetőleg ebből képzett, fogalmat jelentő főnév (’jóslás; jóslással kapcsolatos dolgok’). A *téni* része a weöresi szónak nem azonosítható az ógörögből. (erről MAYER PÉTER tájékoztatót, akinek szíves segítségét itt is köszönöm). A versben a jóslásra vonatkoztatható rész után – miként a kiszámoló gyermekjáték-szövegben az utolsó nyelvi egység megnevezi a játék valamelyik kitétetett szereplőjét – a *katá* ’le, át, teljesen’ (a szövegmű címével összhangban) utal(hat) a sírba, az enyészetbe jutásra: „Már arcod *esőben* elolvad”; itt az *eső* ’csapadék’ szóra ráértértéssel az *eső* igenév is lehet főnévként: ’(le)esés, zuhanás közben’, vagyis a halál vagy temetés bekövetkeztekor (vö. ÉrtSz. *esik* 4. b).

Az Ócska sírversek cím után következő, a népi sírversek humorát idéző többi hattal együtt a sajátjának szántat mintegy a kiszámoló gyermekjáték nyelvi anyagához is hasonlatossá teszi az ógörög szavak közé tett *téni* szóval. Országszerte ismeretese (sok változatban) az „éni péni jupi *téni* – effer geffer gumi néni – ipsziló ipsziló – te vagy a fogó” vagy az „an tan *téni* – szó raka *téni*” mintájú kiszámolók (vö. TÁTRAI 1988: 596). Ezek a különféle romlott szóanyagból fölépülő ritmusos szövegek a *téni* szó révén is kapcsolatba hozhatók a varázsszövegek, jósszövegek hasonlóképp sokszor érthetetlen szóanyagával.

„A *mántikaténi katá* egy ősi görög mágikus dal idézetével kezdődik” – írja SZEPES (1992: 186), egy másik dolgozatában az érthetlenséget is említi: „ezek itt nem az eredeti ókori hangzást imitáló halandzsaszavak [...], hanem valóban ógörög szavak, a megtévesztés kedvéért egybeírva, s a görög varázslás, a *mantika* szavát rejtik” (SZEPES 1995: 145–146); arra nem tér ki, hogy a *mantika* mellett melyek és milyen jelentésűek az egyéb ógörög szavak, a mágikus dal forrását sem adja meg.

Megjegyzendő: a költő A zivatar szerenádja című versében hasonló hangzású kifejezést használ (háromszor ismételve): „emlékeimet írhasam neked, kedvesem, akit úgy hívok: *Mántiki-tiki-múló*” (Weöres 2013b: 336, jegyzet: „Megjelent: *Válasz* 1948. I., 15. o. Valószínűleg korábbi mű”). A SZEPES által említett halandzsaszavakkal való beszéd, illetőleg maga a *halandzsa* szó Karinthy Frigyes leleménye, két karcolatában mutatja be: *Halandzsa*, *A diadalmas halandzsa* (Karinthy 1958; vö. BÜKY 2017). A *halandzsa* –mondhatni: technológiájával – Vas István *In flagranti* címmel szonettet írt, amelynek keletkezését és bizonyos vonatkozásait hosszasan taglalta (Vas [1985]). A művet KÁLMÁN C. (2008) tulajdonképpen halandzsaversnek tartja az ilyen szövegművek fordítási kérdésével foglalkozva.¹

A Weöres Sándor-i líra egyes jegyeinek és a költő bizonyos nyilatkozatainak kapcsán – némileg felszínes – megállapítások is olvashatók éppen e tárgyban, például: „Hubay [Miklós] is Weöres-rajongó volt, elővettük a köteteket (nálam is volt) és elkezdtek a verseket olvasni magyarul, majd pedig fordítani és magya-

¹ Köszönöm cikkem lektorának, KEMÉNY GÁBORNak, hogy figyelmeztetett erre.

rázni. Igazolva láttuk költőnk egyik gondolatát: a vers megértéséhez nem feltétlenül szükséges a szavak jelentésének pontos ismerete (a szavaknak önmagukban gyakran nincs is értelmük: *Mántikaténi katá*)” (HOLLÓSI 2005: 93).

Weöres másutt is beszélő ógörög elemeket: „Olyan szép a hal-ének, | Néma bárki fülének: | »Habok szála hova szállna? | *thalatta! thalatta!* | kár aggódni miatta«” (Aqua viva, Weöres 2009. 2: 51). Az ógörög *θάλαττα* ’tenger’ szólássá Xenophón Anabaszisz című művéből vált; örömeükben kiáltották a haza felé vonuló, Anatólia hegyeiben elcsigázódott görög katonák, amikor a Thékész hegyről meglátták a tengert (Xenophón /1968: 160). A szólás a 19. század nyelvészeinek még szaknyelvhasználatában is föllelhető: „*Thalatta!* itthon vagyunk kiáltám föl” (BÁNÓCZI 1882: 158); a szépirodalomban Kosztolányi Dezső (1981: 60) az Esti Kornélban használja föl a szólást.

A Barbár dal *he* része („Ole dzsuro nanni *he* – Könnyemmel mosdattalak”) szintén alaktani elemnek tetszik mindhárom előfordulásában. Ugyanakkor a Képzelt eredeti és képzelt fordítás (Variáns) címmel közölt mű (Weöres 2013b: 348) szintén tartalmazza, de itt a weöresi nyersfordítás alapján ’nem’ jelentésű tagadószóként szerepel, ezt támasztja alá ennek a képzelt fordításnak utolsó szövegmondata is.

TIJ	SZISSZ	KAOHIAO	
víz	mos	mohos kövek	
<i>VÜ</i>	<i>OMMO</i>	<i>JE</i>	<i>AJO</i>
<i>te</i>	öreg	<i>enyém</i>	<i>anya</i>
HJAOKEVÜ	AMÉHIH	BO	<i>TÜNOMMO</i>
rejtett	sokkal	volt	<i>öregebb</i>
<i>JO</i>	<i>HE</i>	<i>VEN</i>	<i>KONU GORU</i>
<i>én</i>	<i>nem</i>	<i>hozzád</i>	<i>hasonló majd</i>
<i>ELÜ</i>	<i>HE</i>		
<i>soha</i>	<i>nem</i>		

Víz mossza a mohos köveket
Mily *vén* vagy anyám!
Aki eltemette, még *vénebb* [ɔ: még vénebb] volt.
Én nem lehetek *hozzád* hasonló, *nem*, soha.

A *jo* ’én’, a *vü* ’te’, előbbihez a *je* ’enyém’, utóbbihoz talán morfológiai-lag is kapcsolható a *ven* ’(te)hozzád’. Az *ajo* ’anya’, az *ommo* szót *öreg*, illetőleg *vén* megfelelővel használja. A szó melléknév, középfokban a fordítás szerint: *tünommo*; a végső fordításban: *még vénebb*. A *konu* ’hasonló’, az *elü* ’soha’. Három szó marad a fordításban – *améhih*, *bo*, *goru* –, amelyek a „fordításban” nem azonosíthatók magyarral. Ez a weöresi szöveg kialakulásában mutatja a költött nyelv születését.

Alaktani azonosság van a Barbár dal *shukomo*, *gulmo* és *dzsárumo* szavai között, ugyanis a képzelt fordításban egyes számbeli harmadik személyű felszólító módú igealakok (*teremjen*, *adjon*, *eltemessen*) vannak, amelyek a *-MO* szóelem révén észlelhetők. A barbár dal szövegének kétféle nyelvét összehasonlítva megmutatkozik a jelentésbeli és szerkezeti rend, amelyet segít észlelni a vers írásképeinek kéthasábos tördelése. PETŐFI S. JÁNOS (1981: 43) föl is sorol néhány megfelelést – így a *jaman* = *ajaj*-t is – bizonyítandó, hogy „valóságos fordítás is lehetne”, amely megállapítás a költő címadása után nem mond sokat. Egyik hangfelvételemen (amelynek történetét l. BÜKY 2013) a barbár nyelvezet minéműségéről ezt mondja Weöres: „A Barbár dal, a képzelt nyelvű szöveg tulajdonképpen cigányos akcentusokkal van tele. Kelet-európai, balkáni, moldvai ízekkel – keverve már kissé európai szóanyaggal. Az *odda* [sic!] szó benne például *ádder*, *fáter* [= Vater] germán eredetű, más szavak inkább cigány és román eredetre mutatnak.” – A költő nyilatkozatában meglehetősen szabadon bánik a kelet-európai és egyéb nyelvi ízekre utalás révén a vers barbár háttérével. Éppen az *odda*-val kapcsolatosan érdemes a figyelemre: „A latin *pater* 'atya' szó indoeurópai *t*-jének pl. a germán nyelvekben zöngés **ð* felel meg, ld. a *father* (n. *Vater*)” – írja HUTTERER (1986: 52). A germán nyelvek összetartozását jól szemléltető rokonsági nevek közt gót *fadar*, újsvéd *fa(de)r*, németalföldi *vader*, jiddis *foter* van (l. HUTTERER 1986: 371), ám *odda* ~ *oddá* nem lelhető föl.

Egy másik hangfelvételen, amely Londonban készült a Szepsi Csombor Kör estjén 1966-ban, a Szabad Európa Rádióban elhangzott felvételen ezt mondja a költő: „A vers meséje, ami nincs elmondva, egy nő haragszik, gyűlölködik, átkozódik egy férfira. Lehet, hogy egy élő nő, lehet, hogy csak a nőnek a halott szelleme, mindenesetre egy rendkívül elkeseredett, őő, éles női tiltakozás a férfi ellen” –, és azt, hogy „képzelt cigányos karakteres nyelven” van megírva. (A hangfelvétel saját archívumomban. B. L.) A szavak közt valóságos nyelvből származó anyag – mint a szanszkrit formula vagy az ógörög – a Barbár dalban többször visszatérő *Jaman*.

Ezt a szót ismerhette Weöres Lermontov Korunk hőse című művéből: „Urusz *jaman*, *jaman*! – üvöltötte [Kazbics, mert ellopták a lovát]” (Lermontov 1966²: 21), eredetiben: „– Урус яман, яман! – заревел он”, a szó második előforduláshoz tartozó jegyzet: „² плохо (тюрк.[ский])” (Лермонтов [1840]). Lermontov regényének több magyar fordítása ismeretes (1855, 1879, 1906, 1944, 1956¹). A szót Dosztojevszkij egyik regénye, amelynek korai magyar fordítása (Egy halottasház emlékirata; Dosztojevszkij 1897: 45) szintén tartalmazza, hasonlóan a későbbi fordítások is. A szövegrész, amelyben Nurra, aki cserkesz, ezt mondja Wessely László fordításában (és jegyzetével): „Uh, *jaman*³! Allah megharagszik! – ³ Rossz” (Dosztojevszkij 1975: 165). Az eredeti szövegrész Dosztojevszkij műveinek kritikai kiadásában: „Мне повстречался Нура. »Яман, яман! сказал он мне, покачивая головою с благочетивым негодованием, – ух, яман! Аллах сердит будет!«”; a jegyzet: „³ Яман – плохо, дурно (татарск. [ий])” (Достоевский 1972: 109, 306). A versbeli *jaman* tehát nemcsak a Weöres „képzelt fordítás”-ában, hanem valóban 'jaj, ajaj' jelentésű.

2.3. A költő Tánccal című, „panyigai panyigai panyigai | ü panyigai ü” kezdetű versében a *panyigai* szó eredete ismeretes, az ü – például a vers zárlatában:

„kudora ház panyigai | ü panyigai ház kotta” – esetleg a tánc lépés, dobantás hangját utánzó szó (vö. BÜKY 2012–2013). A *kudora* eredete lehet Kudora Károly (1851–1916) neve, akinek Könyvtártn (1893) című művét Weöres könyvtáros korában – abban az időben jelent meg a vers – ismerhette. Hasonlóképp Vas-Witteg Miklós szociáldemokrata képviselő nevét is fölhasználta a *Vas Witte* verscímében a költő (Weöres 2009. 3: 208); erre KEMÉNY (1998: 314–5) figyelte föl.

3. A különböző helyeken ismétlődő szavak föltehető jelentése nem egyezik, vagyis nincs egységes képzelte nyelvről szó, csupán az egy-egy szövegműben ismétlődők jelentése azonos, s voltaképpen ez a helyzet az esetleges grammatikai formák esetében is. A föntebb vizsgálatba vont irodalmi szövegművek jelenségei mutatják, hogy Weöres Sándor nemcsak lírát mint olyat költött, hanem nyelvköltési mutatóványokkal is élt.

Kulcsszók: lettrizmus, képzelte nyelv, költői nyelv, Weöres Sándor.

Hivatkozott irodalom

- BÁNÓCZI JÓZSEF 1882. A bölcselet nyelve. *Magyar Nyelvőr* 11: 158–161.
- BATA IMRE 1979. *Weöres Sándor közelében*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- BEKE JÓZSEF 2017. *Arany-szótár. Arany János költői nyelvének szókészlete*. Anyanyelv-ápolók Szövetsége – Inter, Budapest.
- Bibl. 1975 = *Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése*. Református Zsinati Iroda, Budapest.
- Bibl. 1976 = *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Szent István Társulat, Budapest.
- BÜKY LÁSZLÓ 2008. A Füst Milán-i *nean*. *Irodalomtörténeti Közlemények* 112: 599–602.
- BÜKY LÁSZLÓ 2012–2013. Egy költői szövegmű elfogadhatóságának háttere(i) – Weöres Sándor: Táncdal. *Nyelvtudomány* 19–21.
- BÜKY LÁSZLÓ 2013. Weöres Sándor és a zalai postamester. *Pannon Tükör* 6: 49–51.
- BÜKY LÁSZLÓ 2017. „A pő, ha engemély kimár...” *Édes Anyanyelvünk* 39/1: 3.
- Dosztöjevskij [Fjodor M.] 1897. *Egy halottasház emlékiratai – Regény Dosztöjevski után oroszról ford.* Ford. Timkó Iván. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Достоевский, Фёдор М. 1972. *Записки из Мертвого дома*. Полное собрание сочинений в тридцати томах. Том четвертый. Наука, Ленинград. 109–306.
- Dosztöjevskij, Fjodor M. 1979. *Feljegyzések a Holtak házából*. Ford. Wessely László. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- ERDŐDI JÓZSEF 1954. Egy babona európai útja (Frászkarika). *Magyar Nyelv* 50: 83–90.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- FÓNAGY IVÁN 1989². *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FORGÁCS ERZSÉBET 2005. *Nyelvi játékok*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.

- HOFFMANN OTTÓ 1996. *Mini-tini-szótár. A magyar diáknyelv szinonimaszótára*. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Intézet, Pécs.
- Holy Bible, The*. http://www.gasl.org/refbib/Bible_King_James_Version.pdf (2017. 05. 29.)
- HOLLÓSI ZSOLT 2005. Beszélgetés Pál József irodalomtörténésszel. *Tiszatáj* 2005. október: 89–105.
- HUTTERER MIKLÓS 1986. *A germán nyelvek*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- JAKOBSON, ROMAN 1969. Nyelvészet és poétika. In: JAKOBSON, ROMAN, *Hang – Jel – Vers*. Gondolat, Budapest. 211–257.
- KÁLMÁN C. GYÖRGY 2008. Többnyelvűség és fordítás. 2000 [folyóirat] 5: 62–69.
- KárBibl. 1590/1990. *Szent biblia*. Ford. Károli Gáspár. Helikon Kiadó, Budapest.
- Karinthy Frigyes 1956. Plem – plem. In: Karinthy Frigyes, *Cirkusz – Válogatott írások* 1–2. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1: 313–314.
- Karinthy Frigyes 1958. A halandzsa – A diadalmas halandzsa. In: Karinthy Frigyes, *Az egész város beszéli* 1–4. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1: 291–294, 295–298.
- Karinthy Frigyes 1984. Mindenféle képes Brehm – vagyis alkalmazott állatisme. In: Karinthy Frigyes, *Szavak pergőtüzében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 13–27.
- KEMÉNY GÁBOR 1998. Nagy L. János: Szavak és világok Weöres Sándor verseiben. *Szemiotikai szövegtan* 11: 313–316.
- KENYERES ZOLTÁN 1983. *Tündérsíp – Weöres Sándorról*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1981. *Esti Kornél*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- LADÁNYI PÉTER 1961. Még egyszer a beszéd-töltelekről. *Magyar Nyelvőr* 85: 299–302.
- Лермонтов, Михаил Ю. [1840]. *Герой нашего времени*. [http://lib.ru/LITRA/LER\[-\]MONTOW/geroi.txt](http://lib.ru/LITRA/LER[-]MONTOW/geroi.txt) (2017. 05. 29.)
- Lermontov, Mihail Ju. 1966.² *Korunk hőse*. Ford. Áprily Lajos. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Mikszáth Kálmán 1960. *A Noszty fiú esete Tóth Marival* 1–2. Mikszáth Kálmán Összes művei 20–21. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. <http://corpus.nyttud.hu/mnsz/>
- NSzt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1–. Főszerk. ITTÉZS NÓRA. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 2006–.
- PETERSON, ROGER TORY – GUY MOUNFORT – PHILIP ARTHUR DOMINIC HOLLOM 1972. *Európa madarai*. Magyar viszonyokhoz alkalmazta dr. Tildy Zoltán. 2. kiadás. Gondolat, Budapest.
- PETŐFI S. JÁNOS 1981. Szöveg és jelentés. *Magyar Műhely* [Párizs] 64: 36–59.
- SCHMIDT JÓZSEF 1923. *A szanszkrit irodalom története*. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1958. Kifejező hangváltozások. In: FÁBIÁN PÁL – SZATHMÁRI ISTVÁN – TERESTYÉNI FERENC, *A magyar stilisztika vázlata*. Tankönyvkiadó, Budapest. 20–23.
- SZEPES ERIKA 1992. sírvers. In: *Világirodalmi lexikon* 13. Főszerk. SZERDAHELYI ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZEPES ERIKA 1995. Weöres Sándor: Ócska sírvers. In: SZEPES ERIKA, *Olvassuk együtt!* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 145–152.

- TÁTRAI ZSUZSANNA 1988. A gyermekkor költészete. In: VARGYAS LAJOS szerk., *Magyar népköltészet*. Magyar néprajz nyolc kötetben. Akadémiai Kiadó, Budapest. 5: 584–610.
- TEsz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LÖRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- Vas István [1985.] *Mégis – Válogatott versek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 1968. *Merülő Saturnus*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 1970a. *Egybegyűjtött írások* 1–2. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 1970b. A vers születése. In: Weöres 1970a. 1: 205–248.
- Weöres Sándor 1977. *Három veréb hat szemmel. Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Weöres Sándor 1998. *Egybegyűjtött levelek* 12. Pesti Szalon – Marfa Mediterrán Könyvkiadó, [Budapest].
- Weöres Sándor 2013a. *Egybegyűjtött költemények* 1–3. Egybegyűjtött művek. Helikon, [Budapest].
- Weöres Sándor 2013b. *Elhagyott versek*. Egybegyűjtött művek. Helikon, [Budapest].
- Xenophón /1968. *Anabaszisz. A tízezrek hadjáratának története*. Ford. Fein Judit. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Sándor Weöres' inventive language use from *odda* to *jaman*

The Hungarian poet Sándor Weöres had written poetry consisting of highly musical but meaningless words well before neo avant-garde had invented letterism. In these poems, and in later ones, we find his own inventions along with Sanskrit (*omvá*), Ancient Greek (*mantikaténi*), Finno-Ugric (*Ukkon*), and Circassian (*jaman*) words, as well as words or phrases resembling Hebrew, Gypsy or other languages. The probable intended meanings of words invented by the poet himself and reoccurring in various poems do not necessarily coincide across poems though they are constant within the same text. In some poems, even traces of a grammatical system can be seen, as can be concluded from the poet's own Hungarian translations of the texts written in imagined languages. This corroborates the claim that Weöres did not have a unitary imagined language.

Keywords: letterism, invented language, poetic language, Sándor Weöres.

BÜKY LÁSZLÓ
Szegedi Tudományegyetem